

STO LET ORGANIZIRANEGA VARSTVA KULTURNE DEDIŠČINE NA SLOVENSKEM

Pregledni znanstveni članek | 1.02

Izvleček: Leta 2013 slovensko spomeniško varstvo praznuje sto let organiziranega varstvenega delovanja. Leta 1913 so oblasti po formalni decentralizaciji Centralne komisije za preučevanje in ohranjanje stavbnih spomenikov ustanovljale deželne spomeniške urade. Na našem ozemlju so takšni uradi zaživeli v Ljubljani, Gradcu in Pulju. Decentralizacijski ukrep je močno pospešil spomeniškovarstveno dejavnost, v katero se je pred več desetletji kot ena izmed nacionalno pomembnih ved vključila tudi etnologija. Njeni varstveni dosežki so izjemni in tvorno prispevajo k celostnemu in celovitemu obravnavanju kulturne in naravne dediščine.

Ključne besede: spomeniško varstvo, Centralna komisija, varstvo dediščine, ljudsko stavbarstvo, etnografski spomeniki, etnološki spomeniki, etnolog konservator

Abstract: In 2013, the Slovene monument protection services celebrate a centennial of organized conservation activity. After the formal decentralization of the Central Commission for the Study and Conservation of Architectural Monuments, authorities introduced provincial conservation offices. Three such offices operated in the territory of Slovenia: in Ljubljana, in Gradec (present-day Graz, Austria), and in Pulj (present-day Pula, Croatia). This measure greatly advanced monument protection activities, and several decades ago ethnology, a discipline of national importance, was included in this field. Its outstanding heritage conservation and protection achievements constructively contributed to an integrated and comprehensive approach to cultural and natural heritage.

Key Words: monument protection, Central Commission, heritage conservation, vernacular architecture, ethnographic monuments, ethnological monuments, ethnologist conservator

Začetki

Leta 2013 mineva sto let, odkar so v Ljubljani ustanovili Deželni spomeniški urad za Kranjsko, enega od podobnih uradov v takratni avstro-ogrski monarhiji, ki so po decentralizaciji Centralne komisije za proučevanje in ohranjanje stavbnih spomenikov na Dunaju leta 1911 nastajali po pomembnejših deželnih središčih takrat vse bolj narodnostno deljenega avstrijskega dela (neuradno tudi Cislajtanije) velike Avstro-ogrske.

Za slovensko ozemlje sta podobna spomeniška urada nastala še v Pulju za Istro (oziroma Primorje, ki so ga sestavljali Goriška, Trst in Istra) in v Gradcu za Štajersko in Koroško. V Ljubljani je Spomeniški urad za Kranjsko začel delovati spomladi leta 1913, za prvega deželnega konservatorja pa je bil imenovan France Stele, prvi poklicni konservator, ki je bil že leto poprej nastavljen pri dunajski Centralni komisiji kot praktikant za varstvo spomenikov (Cevc 1959: 8). Že leto po ustanovitvi deželnega spomeniškega urada je izbruhnila prva svetovna vojna in Stele je bil vpoklican v vojsko. Zato je delo na področju varstva spomenikov bolj ali manj zraslo in prav zaživelo šele po prvi svetovni vojni, v novi jugoslovanski državi, z ustanovitvijo Spomeniškega urada za Slovenijo, ki pa se je leta 1930 v smislu odločb zakona o uredbi banovin preimenoval v Banski spomeniški referat (Stele 1936a: 61; Baš 1955: 29).

Kakorkoli že radi svečano praznujemo obletnice, v našem primeru celo stoletnice, pa je treba ob tej priložnosti izpostaviti tudi prejšnja dogajanja. Spomeniškovarstvena dejavnost na Slovenskem ima namreč bistveno daljšo zgodovino, saj so bili prvi bolj ali manj posamični poskusi zaščite znani že vsaj od renesanse, torej od 16. stoletja, ko je na območju Laškega deloval gradbinec, humanist in arheolog Avguštin Tyffernus (Stele 1966: 606–607; Steska 1923: 1–9), pozneje pa so se s posredno ali pa

tudi z neposredno obravnavo spomeniško pomembnih objektov in predmetov ukvarjali še kronista in zgodovinarja Janez Ludovik Schoenleben in Janez Gregor Dolničar ter polihistor Janez Vajkard Valvasor (Stele 1966: 606–607) ter še nekateri drugi.

V 17. in še zlasti 18. stoletju si je takratna avstrijska država tudi v tekmi z vse bolj demokratično in meščansko francosko državo prizadevala za vpeljavo nekaterih varstvenih uredb, kot so bili edikt za zavarovanje arhivalij (1749), dekret dvorne komore za zavarovanje najdb novcev in drugih predmetov, najdenih v zemlji, dekret za odkup vseh drugih najdenih predmetov (1812), ki je med drugim prvič nadvse bolj razčlenil vsebinski pojem kulturnega spomenika (prav tam), saj govori o kipih, podobah poganskih božanstev, orožju, posodah, reliefih in drugih pomembnih predmetih, dekret dvorne komore, s katerim so prepovedali izvoz teh predmetov v tujino (1818, 1827), pa dekret, ki je od krajevnih oblasti zahteval vzidavo najdenih starinskih kamnov na zunanjščino najbližje cerkve (1828), in tako naprej, vse do leta 1850, ko je cesar 31. decembra 1850 odobril ustanovitev Centralne komisije za preučevanje in ohranjanje stavbnih spomenikov.¹ Komisija je organizacijsko in vsebinsko podobo dobila z odločbo avstrijskega ministrstva za trgovino 24. junija 1853, kar nekateri štejejo (Stele 1969: 536) za dejanski začetek delovanja Centralne komisije. Na to so letos nekateri pravzaprav pozabili, saj je poleg omenjene stoletnice za razvoj slovenskega spomeniškega varstva pomembna tudi sto šestdesetletnica dejanskega delovanja Centralne komisije, ki je tudi na našem ozemlju z delom svojih konservatorjev in njihovih korespondentov pu-

1 K. K. Central Commission für die Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale (v nadaljevanju bom navajal skrajšano obliko Centralna komisija).

* Dr. Vito Hazler, univ. dipl. etnol. in umetn. zgod., izredni profesor za področje etnologije, predstojnik Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Zavetiška 5, E-naslov: vito.hazler@gmail.com

stila pomembne sledove, na primer obnovo zlatih oltarjev iz 17. stoletja iz leta 1942 požgane podružnične cerkve sv. Lucije v Dražgošah; oltarje danes hrani Škofjeloški muzej.

V drugi polovici 19. stoletja vse bolj uspešno delujoča Centralna komisija si je že ob ustanovitvi izdelala osnovne metode dela in se naslonila na takrat znamenito dunajsko umetnostnozgodovinsko šolo, katere predstavniki so bili takrat vodilni evropski umetnostni zgodovinarji: Franc Wickhoff, Alois Riegl in Max Dvořak, ki so med drugim ostro nastopili proti historicizmu v arhitekturi, vztrajanju na ohranjanju t. i. »čistih slogov«, se postavili v bran baroku in postavili temelje sodobni umetnostnozgodovinski in spomeniškovarstveni stroki. Njihov predstavnik Max Dvořak si je zavzemal za humanejšo in bolj tankočutno obravnavo stavbnih spomenikov in se v svojem znamenitem delu *Kathedrichismus der Denkmalpflege* (1916, 1918) zavzel za minimalne posege v spomenike.² Med drugim so za potrebe Centralne komisije zasnovali metodologijo evidentiranja, vrednotenja, klasiifikacije in spremljanja stanja nepremičnih spomenikov, kar je še danes ena temeljnih nalog vseh spomeniškovarstvenih služb.

Poleg navedenega je bilo delo Centralne komisije dobro zasnovano še na strateškem in organizacijskem področju. Čeprav ji v času delovanja ni uspelo pridobiti ustrezne varstvene zakonodaje, je njen strokovni vrh pripravil pomembne *Organizacijske določbe* (Organisationsbestimmungen), ki so pozneje postali in ostali temeljno vodilo dela spomeniških uradov za Kranjsko in Slovenijo ter vseh organizacijskih oblik spomeniškovarstvene službe po drugi svetovni vojni in vse do današnjih dni. Zaradi aktualnosti za današnji čas jih navajam v obliki, kakor jih je slovenski in jugoslovanski javnosti predstavil France Stele. V teh določbah je namreč zabeleženih več vsebinskih poudarkov spomeniškovarstvene dejavnosti, ki konservatorjem nalagajo, da morajo:

- poznati spomenike svojega območja,
- inventarizirati spomenike,
- redno spremljati stanje na terenu,
- pomagati lastnikom in upravljavcem spomenikov z nasveti in mnenji in skrbeti za kar se da popolno »ohranitev dosedanjega stanja« spomenikov,
- posvečati skrb tudi okolici spomenikov,
- izdajati pismena mnenja vsem, ki so kakorkoli povezani s spomeniki,
- stremeti za tem, da bo ob vsakdanjih »praktičnih potrebah« (obnovah) storjene čim manj škode na spomenikih,
- skrbeti za to, da bodo nove dopolnitve usklajene s »starinskim licem spomenika« in da v novih posegih ne bo historiziranja in kopiranja,
- poskrbeti, da ostanejo predmeti spomeniške vrednosti v svojem prvotnem okolju, oziroma (če to ni mogoče), da se shranijo v muzeju,
- skrbeti za to, da ostajajo premični spomeniki, ki so javna lastnina, nepoškodovani in da se ne prodajajo,
- skrbeti za ureditev arhiva na spomeniškem uradu, ki naj bo sestavljen tudi iz »topografskih slik, arhitekturnih načrtov in drugih slik« (Stele 1936 a: 59–60).

2 Ta temeljna načela konservatorstva bi morala biti še danes prvo priporočljivo čtivo vsem sodobnim načrtovalcem obnove stavbne dediščine, ki s t. i. »razvojnimi« prenovami iz dneva v dan posodablja in s tem uničujejo stavbno dediščino na Slovenskem.

Za tisti čas zelo naprednih in tudi za današnje razmere še vedno dovolj uporabnih delovnih navodil konservatorjem bi si verjetno zaželel prav vsak strateg spomeniškovarstvene dejavnosti, tako na strokovni kot zakonodajni ravni. France Stele je organizacijske odločbe povsem vključil v delo medvojnega spomeniškega urada oziroma banovinskega referata in tudi pozneje so ostale del temeljne spomeniškovarstvene doktrine. Zdi pa se, da nekatere alineje citiranih odločb v sodobnem spomeniškem varstvu še vedno niso povsem osvojene, saj je bilo na enem od konservatorskih posvetov v Trenti, jeseni leta 2013, slišati vprašanje, ali je pomoč (pomagati ...) lastnikom in upravljavcem spomenikov z nasveti in mnenji ter sodelovanje z javnostjo temeljni ali obrobni spomeniškovarstveni problem.³

Zakonodaja

Slovensko spomeniško varstvo je prvo tretjino svojega (danes) stoletnega delovanja v glavnem preživelo brez svojega pravega zakona. Vse do januarja 1945 ni bil sprejet pregleden pravni dokument, ki bi nedvomno urejal varstvo kulturnih spomenikov. Šele z Odlokom Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in s poznejšimi zakoni na jugoslovanski ravni v letu 1945 ter prvim slovenskim republiškim zakonom maja 1948, so bili postavljeni jasni temelji tudi sodobnemu pravnemu varstvu kulturne in naravne dediščine na Slovenskem. Pred tem so si konservatorji v letih med svetovnima vojnama pomagali z raznimi naredbami (1921) o varstvu umetnin in omejevanju izvoza v tujino (Stele 1936a: 65–66), pa tudi z vključevanjem spomeniškovarstvenih načel v druge pravne dokumente in predvsem zakone. Vodilni konservator France Stele si je namreč tudi na jugoslovanski ravni prizadeval za sprejem ustreznega zakona, pripravljal osnutke, pisal pojasnila in namen predstavljal na strokovnih posvetih – toda bolj ali manj neuspešno predvsem zaradi neusklajenosti in verjetno tudi zaradi neznanja in taktiziranja jugoslovanskih politikov (Stele 1928: 103).⁴ Kljub temu da posebnega spomeniškega zakona v času med vojnama niso sprejeli, je Steletu uspelo del spomeniškovarstvenih uredb vključiti v Zakon o gozdovih (1930; sprejet 21. 12. 1929), v Gradbeni zakon (1931; sprejet 7. 6. 1931) in v posebno Naredbo (sprejeto 20. julija 1930), ki je izšla kot dopolnilo 121. člena Zakona o gozdovih. Prav to naredbo je Stele označil kot skrčeni spomeniški zakon (Stele 1936: 71–72). Zanimiv je tudi Gradbeni zakon, ki je v 24. in 25. členu vseboval dokaj natančna določila glede posegov v »zgodovinsko-umetniška mesta« in »zgodovinsko-umetniške zgradbe (prav tam: 69–70; Stele 1936b: 31).

Umetnostni zgodovinar in konservator France Stele je bil že pred drugo svetovno vojno ugledna strokovna avtoriteta, zato mu je leta 1930 uspelo, da se je neposredno vključil v delo ljubljanskega mestnega gradbenega odbora in vplival na to, da je leto pozneje mestna občina na predlog gradbenega odbora (Stele 1969: 536) izdala Pravilnik o varstvu zgodovinskih izkopanin ter zgodovinskih in umetnostnih spomenikov in zgradb, ki je že omogočil sistematično raziskovanje arheološko pomembnih de-

3 Povzeto iz razprave po predstavljenih referatih na 5. posvetu slovenskih in hrvaških etnologov konservatorjev z naslovom Varstvo nepremične kulturne dediščine, Trenta, 9. do 11. oktober 2013.

4 Leta 1929 je spomeniška uprava v Jugoslaviji obsegala samo urada v Ljubljani za Slovenijo in v Splitu za Dalmacijo; oba sta bila podedovana od Avstrije.

lov Ljubljane in drugih stavbnih spomenikov. Pravilnik je bil vse do leta 1941 vzorec za pripravo podobnih pravilnikov v drugih slovenskih mestih, zlasti v Mariboru in na Ptuj, kjer je tudi konservatorsko deloval vsestranski Franjo Baš (Stele 1936b: 37). Med drugo svetovno vojno se je dejavnost na spomeniškovarstvenem področju močno upočasnila, čeprav nikjer ni povsem zastala. Zaradi vojnih razmer so povsem mirovala prizadevanja za sprejem zakonodaje, vendar so se v začetku leta 1945 ponovno oživela zlasti po sprejetju omenjenega Odloka Predsedstva SNOS-a o zaščiti knjižnic, arhivov in kulturnih spomenikov (Komelj 1976: 7), jugoslovanskega Odloka o zaščiti in čuvanju kulturnih spomenikov in starin (prav tam: 39).⁵ Oba odloka sta bila predstopnja pravnemu varstvu dediščine, kar je dejansko vzpostavil Zakon o zaščiti kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti Demokratične federativne Jugoslavije (prav tam: 40–42), ki je dejansko prvi spomeniški zakon na naših tleh. Zakon je v prvem členu določal, da »se smejo postaviti pod državno zaščito ... vsi nepremični in premični kulturno-zgodovinski, umetniški in etnološki⁶ spomeniki ter naravne znamenitosti«. Zakon je prvič jasno določil institucijo, to je »federalni zavod za zaščito« (prav tam: 40), ki skrbi za vsestransko varstvo kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti. Med drugim je enakopravno drugim spomenikom vzpostavil status etnološkega spomenika.⁷ Pozneje so izšli še nekateri drugi spomeniški zakoni, za ozemlje Slovenije pa je bil pomemben Zakon o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti v LRS (1948),⁸ ki je **naš prvi republiški zakon na področju spomeniškega varstva** in je omogočil nadaljnji razvoj spomeniškovarstvene dejavnosti. Pozneje so si novi zakoni sledili v letih 1961, 1981, 1998 in nazadnje leta 2008. Zakoni so utrjevali doktrino varstva, urejali razmerja med lastniki in varstveno dejavnostjo ter določali organiziranost in strokovne naloge varstvenih ustanov. Pri tem je zaradi povečanega obsega dela v slovenskem merilu prišlo do decentralizacije dejavnosti (1961), različnih oblik povezovanj med varstvom naravne in varstvom kulturne dediščine (1981), do povezovanj področij varstva, kot so spomeniško varstvo, muzejstvo, knjižničarstvo in arhivi, pa tudi do vmesnih razhajanj in ločitve varstva kulturne in naravne dediščine (1995) s posledičnim sprejemom ločenih zakonov s področja arhivov,⁹ varstva narave,¹⁰ varstva kulturne dediščine¹¹ in številnih podzakonskih predpisov. Zakonodaja se redno dopolnjuje in spreminja, uvajajo se podzakonski dokumenti, ki uravnavajo delo varstvenih služb in razmerij med lastniki, uporabniki, civilnimi združenji in javnimi ustanovami. V kratkem obeta še novi zakon o kulturni dediščini.

5 Jugoslovanski odlok je bil sprejet 20. februarja 1945, podpisal ga je takratni prosvetni poverjenik za kulturo Edvard Kocbek. Ta dan so v socialistični Jugoslaviji praznovali kot dan varstva naravne in kulturne dediščine.

6 Uporaba izraza »etnološki« je bila za tiste čase in v tej (zakonodajni) povezavi vsekakor zelo napredna.

7 Omenjeni zakon uporablja izraza etnografski in etnološki spomenik.

8 Objavljen tudi v *Varstvo spomenikov* (1948: 3–6).

9 Zakon o arhivskem gradivu in arhivih (1997); ne velja od 7. 4. 2006, novi zakon: Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (2006).

10 Zakon o ohranjanju narave (2004).

11 Zakon o varstvu kulturne dediščine (1999), novi Zakon o varstvu kulturne dediščine (2008).

Raziskovanje in varstvo etnološke dediščine in spomenikov

S stoletnico varstva kulturne dediščine v Sloveniji je tesno povezano raziskovanje in varovanje t. i. ljudskega stavbarstva, ki je v sodobnem spomeniškem varstvu še vedno sinonim za etnološko dediščino in spomenike ter s s temi vsebinami povezanim delom etnologov. Čeprav so se etnologi v delo javnega spomeniškega varstva formalno vključili šele takoj po drugi svetovni vonji, so bili raziskave in poskusi ohranjanja posamičnih stavb večinskega prebivalstva in celo postavitve prvih muzejev na prostem znani že bistveno prej.

V obdobju začetnega organiziranega spomeniškega varstva na slovenskem ozemlju je sicer nemogoče govoriti o načrtnih oblikah varstva ljudskega stavbarstva, saj so se ta varstvena vprašanja deloma povezovala z domačijskim varstvom, deloma pa z varstvom narave (Komelj 1976: 42), vendar nikoli samostojno in v tako razčiščeni obliki, da bi lahko problematiko ljudskega stavbarstva nedvoumno uvrstili med naloge predvojnega Spomeniškega urada. Toda kljub temu je iz različnih osnutkov zakonov pred drugo svetovno vojno že možno razbrati zanimanje tudi za to področje varstva, saj se iz osnutkov spomeniških zakonov, ki sta jih, kot rečeno, pripravljala France Stele in France Messesnel, že razbrati osveščenost obeh avtorjev, da je tudi to področje stavbarstva lahko predmet uradne varstvene dejavnosti.¹² Zakaj ni bilo že v samem začetku uvrščeno v delokrog spomeniške službe, lahko le ugibamo. Nekatera pojasnila smo že navedli, drugi razlogi verjetno izhajajo predvsem iz profiliranja etnologije kot vede in razumevanja njenega položaja v različnih družbenih kontekstih. Res je, da so Etnografski muzej v Ljubljani ustanovili samo deset let po ustanovitvi Spomeniškega urada za Kranjsko, toda šele leta 1940 je bila na ljubljanski univerzi ustanovljena stolica za etnologijo, ki je povsem zaživela šele po drugi svetovni vojni in se v šestdesetih letih 20. stoletja razvila v evropsko primerljiv oddelek za etnologijo s pozneje dodano kulturno antropologijo. Glavni razlog verjetno tiči v pomanjkanju zanimanja raziskovalcev za stavbarstvo večinskega prebivalstva, kajti v začetnem obdobju razvoja predmeta etnološkega raziskovanja so etnološko naravnani pisci izdaten del svoje pozornosti že v 19. in v prvi polovici 20. stoletja pa sploh namenili predvsem drugim ljudskokulturnim pojavom, predvsem ljudski pesmi, ljudskemu pripovedništvu, šegam in navadam, ljudskim plesom, ljudskemu verovanju, noši in drugim zanimivostim. Čeprav je nemogoče trditi, da raziskav ljudskega stavbarstva oziroma po konservatorsko, etnoloških spomenikov oziroma dediščine, ni bilo, je bil delež raziskav stavbarstva v primerjavi z že omenjenimi dejansko skromen. Toda nekaj poskusov je vendarle bilo. Iz že večkrat predstavljenih pregledov raziskav ljudskega stavbarstva (npr.: Hazler 1999: 41–45) povzemam nekaj tistih najbolj bistvenih. Prvi, ki je znanstveno utemeljil raziskovanje materialne ljudske kulture in z njo povezano raziskovanje stavbarstva, je bil Matija Murko. Za etnološko znanost in spomeniško varstvo je velike-

12 Ta prizadevanja so bila podlaga za povojno oblikovanje spomeniškovarstvene zakonodaje in oblikovanje organiziranosti spomeniškovarstvene dejavnosti na Slovenskem. Zdi se, da se lahko etnologija lahko prav njeni široki razgledanosti zahvali, da je dobila svoje mesto v tej varstveni dejavnosti, saj etnološko naravnani pisec ta problematika v predvojnem obdobju ni posebej zanimala.

ga pomena njegova obširna ocena praške narodopisne razstave iz leta 1895, objavljena v *Letopisu Matice Slovenske* (Murko 1896). Murko je ocenil dodal sklepno poglavje Nauki za Slovence (prav tam: 132–137), v katerem se zavzema za opisovanje, izrisovanje, fotografiranje in risanje stavb ter za izdelovanje njihovih modelov. Kot jezikoslovec se je zavzemal predvsem za jezikovno primerjanje in izvor poimenovanj posameznih delov stavb in ob tem izpostavljal takrat priljubljeno kulturnozgodovinsko metodo.

Eden prvih raziskovalcev ljudskega stavbarstva pri nas je bil Rus Aleksander Haruzin, ki je leta 1902 v razpravi *Kmet avstrijske Kranjske in njegove zgradbe* (Haruzin 1902) opisal hiše, ostvi, kozolce, skednje in kašče na Gorenjskem. Raziskoval je tudi planšarske stavbe (Haruzin 1903) in poskušal »iz njih razložiti nastanek gorenjske hiše« (Novak 1986: 235). Opise gorenjske hiše je dopolnil z risbami in s fotografijami.

Murkovim zamislim po sistematičnem raziskovanju ljudskega stavbarstva je sledil France Kotnik. Leta 1906 je v *Domu in svetu* objavil spis o slovenski kmečki hiši (Kotnik 1906: 754–758), leta 1943 je v svojih *Slovenskih starostvenostih* predstavil dimnico (Kotnik 1943: 31–36). Ves čas je k raziskovanju hiše vabil tudi slovenske inženirje in arhitekte, ki naj – podobno kot na Hrvaškem – tehnično dokumentirajo stavbarstvo (Novak 1986: 267). Tudi Murkov učenec, Janko Lokar, je obravnaval stavbarstvo. Opisal je belokranjsko hišo (Lokar 1912: 1–27) in predstavil njene glavne značilnosti ter članek v *Carnioli* opremil z več fotografijami, ki so še danes pomembno raziskovalno gradivo.

V romantiko in po prvi svetovni vojni v moderno domačijsko varstvo je bilo usmerjeno zbirateljsko, narodnobudiljsko in projektantsko prizadevanje šolnika Alberta Siča. Zbiral je gradivo in opisoval ornamente in noše, se zanimal predvsem za gorenjsko stavbarstvo. Zavzemal se je za ohranjanje »narodnega sloga« (Sič 1924), kar bi lahko v današnjem razumevanju pojava označili za ohranjanje identitet in interpretacijo dediščine za potrebe načrtov za hiše in notranjo opremo, kar je Sič tudi počel za razne vile, stanovanja in tudi sakralne objekte (internetni vir).

Na podoben način kot Sič je svoje zbirateljsko delo usmerjal tudi stavbenik Jože Karlovšek, ki je v svojih spisih in grafičnih mapah predstavljal stavbarstvo in okrasno ornamentiko na Slovenskem (Karlovšek 1928), kar pa razen ilustracij nima pretirane znanstvene vrednosti (Novak 1986: 295–296).

Bistveno pomembnejše za slovensko etnologijo je raziskovalno delo etnologa, umetnostnega zgodovinarja in muzikologa Stanke Vurnika, ki se je še pred uradno ustanovitvijo Etnografskega muzeja leta 1923 v muzeju zaposlil kot asistent (prav tam: 208). Z metodo umetnostnega zgodovinarja in znanjem etnomuzikologa se je posvetil raziskovanju materialne ljudske kulture in prvi za Murkom in Josipom Mantuanijem poskušal ljudsko kulturo in stavbarstvo klasificirati v kulturna območja (prav tam: 6). Omenjeno raziskovalno metodo je najbolj razvil v svojem najpomembnejšem delu *Kmečka hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp* (Vurnik 1930: 30–71). Pomembnost Vurnikovega dela je predvsem v poskusu prenosa stilne metodologije (sistematika stila) umetnostnega zgodovinarja Izidorja Cankarja v etnologijo (Stele 1959: 277).

Za raziskovanje stavbarstva in posledično tudi njegove zaščite in varovanja je pomembno delo Franja Baša, geografa, zgodovinarja, etnografa, konservatorja, muzealca, arhivarja in tudi arheologa. Pomembne so njegove raziskave viničarskih in drugih

hiša na Kobanskem (Baš 1928: 17–42), gospodarskih poslopj in (Baš 1929: 71–90) hmeljarstva (Baš 1925) v Savinjski dolini, hiš v Idriji in Kropi ter splošni pregledi o kmečki hiši (Baš: 1952: 74–84; Baš 1953: 619–649; Baš 1957; Baš: 1968: 265–286) in gospodarskih poslopih (Baš 1970: 595–610; Baš 1984) na Slovenskem. Kot konservatorja so ga zanimala vprašanja obnove kulturnih spomenikov v urbanih okoljih in problematika historičnega urbanizma (Maribor, Ptuj idr.) in tudi povsem kulturnokrajinska vprašanja, kakor jih je v svojem času videl in predstavil v članku z naslovom Izgoni na Dravskem polju (Baš 1937: 325–340).

Tudi za današnje sodobno konservatorstvo je še vedno pomembno predvojno raziskovalno delo geografov. Zlasti Anton Melik je z raziskavo *Kozolec na Slovenskem* (Melik 1931) postavil temelje tipologiji kozolca, v knjigi *Slovenija I* (Melik 1935: 530–625) pa je poleg naselij opisal tudi kmečke domačije, hiše in gospodarska poslopja. Njegov sodobnik Svetozar Ilešič je kmečke stavbe predstavil v svojih študijah o naseljih z Gorenjskega in iz okolice Ljubljane (Ilešič 1933: 3–94; Ilešič 1929–30: 154–160; Ilešič 1934: 88–102), kar je še danes uporaben vir konservatorjem etnologom in raziskovalcem drugih strok.

V začetnih obdobjih raziskovanja stavbarstva velja omeniti še delo geografa Matije Maučeca, ki je obravnaval hiše iz severovzhodne Slovenije (Maučec 1939: 179–188), svoje delo pa je nadaljeval še po drugi svetovni vojni.

Izrazit vpliv na raziskovanje predvojnega in tudi povojnega raziskovanja stavbarstva ter posledično tudi na pričakovana razmišljanja o konservatorskih nalogah etnologov v spomeniškem varstvu¹³ je imelo delo Rajka Ložarja, ki je svoje strokovne poglede uveljavljal kot urednik revije *Etnolog*, ravnatelj Etnografskega muzeja in zlasti kot pisec večine člankov v prvem delu *Narodopisja Slovencev I*.¹⁴ V zelo vplivnem članku z naslovom Kmečki dom in kmečka hiša (Ložar 1944: 62–97) je nedvo-umno začrtal pot, kaj je predmet obravnave »etnografa« in kako se naj naloge loti. Prepričan je bil, da »najzanesljivejšo podlago za študij naše kmečke hiše dajejo še ohranjene hiše« (prav tam: 66), čeprav je »industrializacija zajela velik del podeželja« in »je pomeščanje zaneslo vse polno tujih sestavin tudi v kmečko stavbarstvo« (prav tam). Toda kljub temu se je po Ložarju »ohranilo še sorazmerno mnogo pristnih in nepokvarjenih kmečkih hiš vse do vojne« (prav tam), zato velja nadaljevati s sistematičnim raziskovanjem ljudskega stavbarstva. Bil je tudi trdno prepričan, »da je klasična oblika našega ljudskega stavbarstva konec koncev vendarle lesena kmečka kočica, ne pa naša zidana kmečka hiša, ki predstavlja v primeri s prvo že višjo vrsto stavbe, popolnoma izoblikovano arhitekturno tvorbo, v kateri je težko določiti, kateri deli v ta organizem ne spadajo, oziroma po kateri poti so se posamezne sestavine združile« (Ložar 1944: 66). Ložar se je ob koncu vojne počutil ogroženega, zato se je umaknil na Ko-

13 Že kmalu po drugi svetovni vojni so se med predstavniki drugih humanističnih strok uveljavila stališča o nalogah etnologov v spomeniškem varstvu, kar domnevno izvira iz člankov o stavbarstvu, ki jih je v *Narodopisju Slovencev I* objavil arheolog, umetnostni zgodovinar in tudi etnolog Rajko Ložar. Uveljavil se je stereotip etnologom pripadajočih nalog, ki še danes ni povsem presežen.

14 Poleg Predgovora še pisec petih temeljnih pregledov v področju materialne kulture. Preostale tri članke s področja družbene kulture so napisali France Kotnik, Sergij Vilfan in Boris Orel.

roško, kjer je prve begunske dni preživiljal na Vetrinjskem polju (Ložar-Podlogar 2004: 14). Nato se je za leto dni s skupino razseljenih oseb preselil v taborišče Peggez v predmestju Lienza na vzhodnem Tirolskem, od tam pa v taborišče Špital ob Dravi, kjer je med letoma 1946 in 1951 nadaljeval v Peggezu začetno pedagoško delo na taboriščni gimnaziji. Poučeval je slovenščino, umetnostno zgodovino in narodopisje, uveljavil pa se je tudi kot strokovni svetovalec za umetno obrt (prav tam). Med drugim je skupaj z gradbenim inženirjem Jožetom Bavdažem v Podjuni, Rožu in tudi na Zilji raziskoval značilne tipe kmečkih hiš, jih popisoval, skiciral njihove tlorise in si zapisoval krajevne in pokrajinske posebnosti (Hazler 2005: 363–390).

Po drugi svetovni vojni se je raziskovanje ljudskega stavbarstva razširilo predvsem po zaslugi etnologov v muzejih in od šestdesetih let še s prizadevanji prvih in čez slabih dvajset let vse številčnejših etnologov konservatorjev, ki so svoj delokrog kmalu razširili tudi na raziskovanje in varstvo stavbarstva delavcev, rudarjev in drugih poklicnih skupin.

Kmalu po drugi svetovni vojni je Referat za etnografske spomenike na Zavodu za varstvo in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije (Orel 1948a: 22–26) prevzel Boris Orel, ki je v svojem osrednjem članku Varstvo etnografskih spomenikov kritično ocenil stanje na področju evidenc in ugotovil, »da varstvo etnografskih spomenikov prihaja k nam razmeroma pozno« (prav tam: 22), vendar pa za to stanje »ni toliko kriva enostransko pomanjkljivo izvedena organizacija našega predvojnega spomeniškega varstva« kot »nedvomno počasen razvoj slovenske etnografije v znanstveno panogo« (prav tam). Ob tem se je še zlasti zavedal dejstva, »da je varstvo etnografskih spomenikov zelo težavna naloga«, še zlasti zato, ker poprej etnologi niso imeli »na tem področju še nobenih izkušenj« (prav tam). Toda kljub okornim začetniškim prizadevanjem za organizirano varstvo etnološke dediščine so nekateri ugledni raziskovalci materialne kulture in ljudskega stavbarstva postavljali temelje povojnim varstvenim interesom. Prav iz spoznanj teh raziskav so Boris Orel (prav tam: 22–26; Orel 1948b: 33–35; Orel 1950: 47–52), Milko Matičetov (Matičetov 1948: 26–28) in v petdesetih in šestdesetih letih še Fanči Šarf (Šarf 1959: 12–16) oblikovali varstveni interes, ki ga je potrejevala in strokovno pokrivala tudi povojna slovenska etnologija in se je v marsičem ujel s predstavami o delu in nalogah etnologov konservatorjev.

Sredi prvega desetletja po drugi svetovni vojni je o zgodovini in organizaciji spomeniškega varstva ter temeljnih načelih varstva na splošno razmišljal Franjo Baš (Baš 1955: 17–37), o problematiki varstva ljudskega stavbarstva oziroma etnografskih spomenikov pa Boris Orel (Orel 1954: 11–34). Avtorja sta sicer napisala tematsko sicer sorodna, a vsebinsko vendarle zelo različna članka, ki veljata še danes za poglobljeno iztočnico razmišljanj o zgodovini varstvenih prizadevanj (Baš) in o poskusih reševanja ljudskega stavbarstva, ki je bilo že takrat prepoznano za eno najbolj ogroženih zvrsti varstvenih zvrsti dediščine. Zato je predvsem Orel, ki se je kot častni referent Referata za etnografske spomenike pri takratnem Zavodu za zaščito in znanstveno proučevanje spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije (Hazler 1999: 55–57) že kmalu po nastopu dolžnosti soočil z obsežno problematiko ogroženosti in varstva. Po vzorih Severne in Srednje Evrope je pravo rešitev prepoznaval predvsem v postavitvi muzejev na prostem in v načrtnem ohranjanju najbolj

prepoznavnih sestavin poselitve in ljudske kulture, in sicer po najbolj pomembnih skupinah ali vrstah (Orel 1954: 14). To je bil sicer zanimiv poziv k zbiranju podatkov o »etnografskih spomenikih«,¹⁵ vendar je bil že ob objavi nekoliko neuravnotežen in s tem nepopoln ter sporen tako z konservatorskega kot muzeološkega zornega kota.

Poleg navedenih varstvenih skupin, zavzemanja za muzej na prostem, povzemanja izkušenj z lastniki spomenikov s terena in še vrste drugih zanimivih stališč pa je Orlov prispevek pomemben predvsem zaradi sistematičnosti raziskovanja, saj je prvi med etnologi spregovoril o merilih prepoznavanja in vrednotenja »nepremičnih etnografskih spomenikov« (prav tam: 21). Iz njegove vsebinske opredelitve kriterijev, ki lahko odločajo »o spomeniškem značaju ljudskih stavb« (prav tam), je mogoče danes izluščiti:

- mikrogeografsko merilo (glede na lego spomenika),
- časovno merilo,
- gradbenorazvojno merilo (geneza pojava skozi zgodovino),
- geografsko (pokrajinsko) merilo,
- oblikovno merilo (zasnova doma),
- socialno merilo,
- gradbenorazvojno merilo (glede na razvoj tlorisa stavbe),
- merilo opreme,
- likovno merilo.

Orlova merila so zagotovo zanimiva še danes in »uporabna pri vrednotenju etnoloških spomenikov« (Koželj 1987: 206). Zdi se, da so bila po krivici večkrat prezrta ali premalo razumljena. Nekatera med njimi, kot je na primer socialno merilo, ustrezajo vsem sodobnim etnološkim pogledom na vrednotenje dediščine.

Decentralizacija v slovenskem spomeniškovarstvenem okolju in uveljavljanje etnologov konservatorjev

Z letom 1961 se začenja novo obdobje spomeniškovarstvene dejavnosti na Slovenskem. Iz osrednjega republiškega zavoda za spomeniško varstvo se je v skoraj dvajsetletnem obdobju razvilo sedem regionalnih zavodov, vključno z republiškim, ki pa je v marsičem izgubil svoje primarno poslanstvo delovanja na terenu in naj bi se predvsem osredotočil na uravnavanje splošne teoretične in metodološke problematike, kar pa mu zaradi vse bolj samostojnega kadrovskega in obenem tudi strokovnega razvoja regionalnih zavodov vsaj za nekaj desetletij ni povsem uspelo. Je pa v tem prelomnem obdobju v spomeniškem varstvu dozorelo spoznanje o nujnosti zaposlovanja strokovnjakov za varstvo ljudskega stavbarstva oziroma etnoloških spomenikov. Najprej se je na osrednjem republiškem zavodu za nekaj časa zaposlil etnolog Jernej Šušteršič, leta 1962 pa je referat za etnološke spomenike na Zavodu za spomeniško varstvo SR Slovenije prevzel Ivan Sedej. Kakor je navajal v svojih poročilih (Sedej 1976: 167), se je med letoma 1962 in 1966 najprej lotil sistematičnega popisa ljudskega stavbarstva in naselij (prav tam), po letu 1966 pa sistematičnega topografskega dela (prav tam) po takratnih občinah, kar še danes velja za temeljno evidentirano gradivo od nekdanj

¹⁵ Orel je v seznamu desetih varstvenih skupin združil muzejski in spomeniškovarstveni zorni kot in navedel: naselja; stanovanjske, gospodarske in druge stavbe; pohoštvo in drobni hišni inventar; gospodarske naprave in orodje; noše; ljudskoumetniška in obrtna dela; predmete iz ljudskega prava; predmete iz ljudskih običajev in verovanj; glasbila; knjige, rokopise, zapisi in slikovno gradivo.

najbolj ogrožene in najbolj razširjene stavbne dediščine, ne le pri nas ampak v svetu nasploh. Med drugim je Sedej leta 1974 za tako imenovano »belo knjigo« (Sedej 1974: 102–140) pripravil seznam najpomembnejših etnoloških spomenikov v Sloveniji in sodeloval pri vrsti pomembnih spomeniškovarstvenih izhodišč za izdelavo različnih urbanističnih načrtov za zaščito nekaterih najpomembnejših naselij na Slovenskem. S podobnih nalogami se je srečevala tudi etnologinja Ada Bar Janša, ki je kot prva zaposlena etnologinja na regionalnih zavodih, konkretno na Zavodu za spomeniško varstvo Ljubljana, pripravljala elaborate za spomeniško zavarovane naselbine in evidence etnoloških spomenikov za območje občin Škofja Loka, Logatec in drugih.

Proti koncu sedemdesetih let 20. stoletja je v spomeniškem varstvu dozorelo spoznanje o nujnosti kadrovske okrepitve in posledično tudi širitve varstvene dejavnosti. Prvič so etnologe zaposlili na regionalnih zavodih v Kranju, Mariboru in Celju, nato pa še na zavodih v Novi Gorici, Piranu in nekaj let pozneje še v Novem mestu. S tem se je kadrovsko zapolnjevanje etnoloških delovnih mest bolj ali manj končalo. Občasno se giblje med 16 in 18 zaposlenimi; ti opravljajo eno najbolj zahtevnih javnih služb med vsemi konservatorji, saj se pri svojem delu redno srečujejo s t. i. strankami, ki želijo svoje spomeniško evidentirane in celo zavarovane nepremičnine bodisi obnavljati, prenavljati in v številnih primerih celo podreti. Zato je delo etnologov konservatorjev, ki že več kot pol stoletja aktivno delujejo na zaščiti spomeniškega fonda v Sloveniji, med najbolj odgovornimi, stresnimi in žal prevečkrat tudi med najmanj uspešnimi. Njim v proučevanje, varstvo in zaščito zaupana stavbna dediščina je namreč najpogosteje na udaru sprememb in uničevanja.

Toda kljub takšnemu stresnemu poklicnemu delovanju so slovenski etnologi konservatorji v dobrega polstoletnem delovanju dosegli vrsto imenitnih uspehov na področju obnov kulturnih spomenikov, pripravi urbanističnih dokumentov, pripravi izhodišč za prenovo trških in mestnih jeder, postavitvi in programski usmeritvi muzejev na prostem, sodelovanju pri urejanju zavarovanih območij, pripravi strokovnih in poljudnih publikacij, razstav, seznanjanju javnosti o pomenu ohranjanja dediščine, pripravi stališč za oblikovanje zakonodaje, predpisov, odlokov in drugih pravnih dokumentov in še vrsto drugih pomembnih dosežkov.

Med zelo pomembne dosežke etnologov konservatorjev je mogoče šteti zlasti razumevanje celostnosti in celovitosti obravnave kulturne dediščine, v kar jih pravzaprav sili že narava njihovega dela in siceršnja strokovna usposobljenost. Zato, na primer, kmečko hišo vedno obravnavajo v kontekstu domačije, poselitvene enote, zemljiške razdelitve v naselbini in okolici, socialnega položaja lastnikov in v navezavi na vrsto drugih pomembnih sestavin kulture, ki kakorkoli opredeljujejo lastnosti in značilnosti obravnavanega pojava. Čeprav se v spomeniškem varstvu še naprej ohranja delitev dela po zvrsteh dediščine oziroma ohranjanje dela po t. i. plastni teoriji na visoko, srednjo in nižjo kulturno plast, ki ima tudi že skoraj stoletno brado, so etnologi konservatorji takšno delitev uspeli že zdavnaj preseči.

Tak pogled na delo in ravnanja etnologov konservatorjev bo morda v nekaterih očeh prepoznan kot enostransko in navijaško interpretiranje razmer v spomeniškem varstvu. Uradni pogledi na problematiko raziskovanja stavbne dediščine se seveda razlikujejo od tukaj zapisanih. Ampak celostnost in celovitost, torej interdisciplinarnost in obravnava dediščine po horizontalnem in

vertikalnem načelu (Hazler 2012: 761), bo nekoč morala postati dejanska praksa spomeniške službe, kjer se danes vse prevečkrat dopuščajo posegi in varstvo dediščine po načelu »modernih razvojnih prenov«, kakor obnovitvenim posegom rečejo nekateri najbolj poučeni. Pa tudi dopuščanje variantnega načrtovanja t. i. »razvojnih prenov« bi se moralo enkrat za vselej končati, kar je že pred leti odločno zagovarjal ugledni slovenski umetnostni zgodovinar in konservator Nace Šumi – na spomeniku mora vedno veljati le ena »varianta«, in to tista najboljša, najučinkovitejša in najvarnejša, katere pa konservatorji ne bodo nikoli dosegli z uradniškim presojanjem na trgu izdelanih konservatorskih programov, temveč zgolj z lastno raziskovalno in empirično udeležbo in učinkovitostjo. Brez tega temeljnega načela spomeniškega varstva, ki se ponaša z več kot stoletno tradicijo varstvenega delovanja, ne bo več t. i. »dobrih praks«, niti spoštovanja vrednih konservatorjev.

Epilog

V članku je bilo nemogoče predstaviti še številne druge pomembne dogodke in osebnosti s področja stoletne spomeniškovarstvene zgodovine na Slovenskem. Avtor sem lahko izbral le med nekaterimi, po svoji sodbi ključnimi dogodki in osebami, ki so bistveno oblikovali nastanek in razvoj varstva dediščine in je bila pri tem slovenska etnologija pomembno soudeležena z izvirnimi teoretičnimi in empiričnimi raziskavami ter dosežki. V članku je žal izostalo veliko podatkov z obravnavanega področja, toda o njih se lahko bralec pouči iz obsežne etnološke in spomeniškovarstvene bibliografije.

Literatura

- BAŠ, Franjo: Hmeljarstvo v Savinjski dolini. *Geografski vestnik* 1, 1925, 40–51.
- BAŠ, Franjo: Kobanski hram. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 23, 1928, 17–42.
- BAŠ, Franjo: Gospodarsko poslopje v Savinjski dolini. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 24, 1929, 71–90.
- BAŠ, Franjo: Dravčarjeva dimnica. *Varstvo spomenikov* 4, 1952, 74–84.
- BAŠ, Franjo: Iz zgodovine hiše v Kropi. *Zgodovinski časopis* 6–7, 1953, 619–649.
- BAŠ, Franjo: Organizacija Spomeniškega varstva v slovenski preteklosti. *Varstvo spomenikov* 5, 1955, 17–37.
- BAŠ, Franjo: Rudarska hiša v Idriji. *Slovenski etnograf* 10, 1957, 29–48.
- BAŠ, Franjo: Uvod v zgodovino stanovanjske hiše na Slovenskem. V: Viktor Vrbnjak (ur.), *Svet med Muro in Dravo: Ob stoletnici 1. slovenskega tabora v Ljutomeru 1868–1968*. Maribor: Obzorja, 1968, 265–286.
- BAŠ, Franjo: Gospodarska poslopja. V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: Zgodovina agrarnih panog: I. Zvezek: Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Državna založba Slovenije, 1970, 595–610.
- BAŠ, Franjo: *Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju*. Ljubljana: Slovenska matica Ljubljana, 1984.
- BAŠ, Franjo: Izgoni na Dravskem polju. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 32, 1937, 325–340.
- CEVC, Emilijan: France Stele – umetnostni zgodovinar. *Zbornik za umetnostno zgodovino (Nova vrsta)* 5/6, 1959, 5–19.
- DVOŘAK, Max: *Kathechismus der Denkmalpflege*. Dunaj: Julius Bard, 1916 (2. izd. 1918).
- HARUZIN, Aleksander: Krestjanin Avstrijskoj Krajniji i jeho pastrojki [Kmet avstrijske Kranjske in njegove zgradbe]. *Živaja starina* 12, 1902a.

- HARUZIN, Aleksander: Žilišče Slovinca Verhnjej Krajny. *Živaja Starina* 12, 1903 (separatni odtis).
- HAZLER, Vito: Raziskave koroškega stavbarstva. V: Ingrid Slavec-Gradišnik (ur.), *Pretrgane korenine: Sledi življenja in dela Rajka Ložarja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005, 363–390.
- HAZLER, Vito: *Podreti ali obnoviti?: Zgodovinski razvoj, analiza in model etnološkega konservatorstva na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Rokus, 1999.
- HAZLER, Vito: Celovitost in celostnost obravnave gradov, graščin, dvorcev in pripadajočih gospodarskih stavb v sodobni recepciji in percepciji kulturne dediščine. *Kronika* 60/3, 2012, 761–790.
- ILEŠIČ, Svetozar: Prvotna kmetijska naselja na območju Velike Ljubljane. *Geografski vestnik* 5–6, 1929–30, 154–160.
- ILEŠIČ, Svetozar: Kmetijska naselja na Gorenjskem. *Geografski vestnik* 9, 1933, 3–94.
- ILEŠIČ, Svetozar: Vasi na Ljubljanskem polju in njegovem obrobju. *Geografski vestnik* 10, 1934, 88–102.
- KARLOVŠEK, Jože: *Slovenska hiša I, II*. Ljubljana: Jugoslovanske tiskarne, 1927, 1928.
- KARLOVŠEK, Jože: *Slovenski domovi*. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg, Jugoslovanska tiskarna, 1939.
- KOMELJ, Ivan: Leto 1945 in varstvo kulturnih spomenikov na Slovenskem. *Varstvo spomenikov* 20, 1976, 7.
- KOTNIK, France: O slovenski kmetijski hiši. *Dom in svet* 19/12, 1906, 754–758.
- KOTNIK, France: *Slovenske starosvetnosti: Nekaj zapiskov, orisov in razprav*. Ljubljana: [Konzorcij Slovenca], 1943, 31–36 (Slovenska poljudnoznanstvena knjižnica; 1/3).
- KOŽELJ, Zvezdana: Prispevki k predmetu in vrednotenju etnološkega konservatorstva. *Varstvo spomenikov* 29, 1987, 203–207.
- LOKAR, Janko: Belokranjska hiša. *Carniola* 3 (NV), 1912, 1–27 (in 5 tabel).
- LOŽAR, Rajko: Naselje in zemljišče. V: Rajko Ložar (ur.), *Narodopisje Slovencev I*. Ljubljana: Klas, 1944, 53–61 (Klas: znanstvena knjižnica; 1).
- LOŽAR, Rajko: Kmečki dom in kmečka hiša. V: Rajko Ložar (ur.), *Narodopisje Slovencev I*. Ljubljana: Klas, 1944, 62–97 (Klas: znanstvena knjižnica; 1).
- LOŽAR-PODLOGAR, Helena: Po sledih življenja in dela Rajka Ložarja. V: Ingrid Slavec-Gradišnik (ur.), *Rajko Ložar (1904–1985): Življenje in delo: Interdisciplinarno znanstveno srečanje: Povzetki*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2004, 14.
- MATIČETOV, M(ilko): Etnografski spomeniki v sežanskem okraju. *Varstvo spomenikov* 1, 1948, 26–28.
- MAUČEC, Matija: Podstenj in priklet v prekmurski hiši. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 34, 1939, 179–188.
- MELIK, Anton: *Kozolec na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstveno društvo, 1931 (Razprave znanstvenega društva v Ljubljani; 10; Etnografsko-geografski odsek; 1), 1931.
- MELIK, Anton: *Slovenija: Geografski opis: I*. Ljubljana: Slovenska matica, 1935.
- MURKO, Matija: Narodopisna razstava češko-slovanska v Pragi I. 1895. *Letopis Slovenske Matice za leto 1896*. Ljubljana: Slovenska matica, 1896, 75–137.
- NOVAK, Vilko: *Raziskovalci slovenskega življenja*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1986.
- OREL, Boris: Varstvo etnografskih spomenikov. *Varstvo spomenikov* 1, Ljubljana 1948a, 22–26.
- OREL, Boris: Etnografske delovne akcije v letu 1948. *Varstvo spomenikov* 1, Ljubljana 1948b, 33–35.
- OREL, Boris: Iz dosedanje prakse varstva etnografskih spomenikov. *Varstvo spomenikov* 3, 1950, 47–52.
- OREL, Boris: Problematika varstva etnografskih spomenikov v Sloveniji. *Slovenski etnograf* 6–7, 1954, 11–34.
- SEDEJ, Ivan: Etnološki spomeniki. V: *Kulturni spomeniki I. kategorije*. Ljubljana: Zavod za spomeniško varstvo SRS, 1974, 102–140.
- SEDEJ, Ivan: Zavod za spomeniško varstvo SR Slovenije. V: Slavko Kremenšek idr. (ur.), *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja: Uvod, Poročila*. Ljubljana: Raziskovalna skupnost slovenskih etnologov, 1976, 167–169.
- SIČ, Albert: *Kmečke hiše in njih oprava na Gorenjskem*. Ljubljana: Zvezna tiskarna, 1924.
- STELE, France: Varstvo spomenikov: Referat na proslavi 25-letnice zgodovinskega društva v Mariboru dne 2. septembra 1928. leta. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 24, 1929, 99–104.
- STELE France: Spomeniško varstvo v Jugoslaviji. *Jugoslovanski istorijski časopis* 2, 1936a, 61.
- STELE, France: Problem varstva spomenikov v slovenskih mestih. *Kronika slovenskih mest* 3/1, 1936b, 31–37.
- STELE, France: Spremnna beseda. V: Izidor Cankar, *Uvod v likovno umetnost: (sistematika stila)*. Ljubljana: Slovenska matica, 1959, 231–277 (2. izd.).
- STELE, France: Slovenija (zgodovina konservatorstva), Zaštita spomenika. *Enciklopedija likovnih umetnosti* 4, 1966, 606–607.
- STELE, France: Spomeniško varstvo v Sloveniji do leta 1941. *Časopis za zgodovino in narodopisje (Nova vrsta)* 5/40, 1969, 538.
- STESKA, Viktor: Naši stavbarji minule dobe. *Zbornik za umetnostno zgodovino* 3, 1923, 1–9.
- ŠARF, Fanči: Iz varstva ljudske arhitekture. *Varstvo spomenikov* 6, 1959, 12–16.
- VURNIK, Stanko: Kmečka hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp: Donos k študijam o slovenski ljudski kulturi. *Etnolog* 4, 1930, 30–71 (priloge do str. 85).

Internetni vir

OREL, Boris: Sič Albert Franc: *Slovenski biografski leksikon*; <http://ezb.ijs.si/fedora/get/sbl:2958/VIEW/>, 29. 10. 2013.

Zakoni

- Gradbeni zakon. Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, 13. 8. 1931.
- Zakon o arhivskem gradivu in arhivih. Ur. l. RS, št. 20/1997.
- Zakon o gozdih. Uradni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, 28. 2. 1930.
- Zakon o ohranjanju narave. Ur. l. RS, št. 96/2004.
- Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih. Ur. l. RS, št. 30/2006.
- Zakon o varstvu kulturne dediščine. Ur. l. RS, št. 7/1999.
- Zakon o varstvu kulturne dediščine. Ur. l. RS, št. 16/2008.
- Zakon o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti v Ljudski Republiki Sloveniji, 19. 5. 1948 (objavljen tudi v: *Varstvo spomenikov* 1, 1948, 3–6).

A Hundred Years of Organized Protection of Cultural Heritage in Slovenia

As the Provincial Conservation Office for Carniola was established in 1913, the Slovene monument protection services are celebrating a centennial of organized activity. However, the true foundations of this important jubilee are at least sixty years older than that. 1850 marks the formal establishment of the Central Commission for the Study and Conservation of Architectural Monuments in Vienna, which in 1853 acquired its final organizational and functional image. Yet in order to properly understand its beginnings and development, which undoubtedly had the greatest impact particularly on the Austrian, Czech, Slovene, and partly Croatian (Istria, Dalmatia) protection and conservation activities, it is necessary to also know even older forms of monument protection activities that have been present for several centuries and are a result of the Renaissance, the Enlightenment, urban middle-class, state-forming, and national-awareness movements. It is impossible to overlook in this process the contribution of ethnology to the theory and practice of protection and conservation. Ethnology has been formally present in this field for at least half a century; the concern for the architecture of the majority population, or the so-called vernacular architecture, had been actually present even before the formal establishment of the Provincial Conservation Office. Such broad, and indeed for that time highly advanced integrated forms of monument protection, were already explored by France Stele, the first Slovene conservator, who encountered these issues particularly in the course of his work in the then popularly dubbed patrimonial monument protection.

